

Kapus Erika

„Tükörcú álmodás” Érintkezési pontok Czóbel Minka és Szabó Magda lírájában

„[...] az Én nem változatlan, határozott, élesen körülhatárolt egység.

Nem változatlansága, nem a másoktól való megkülönböztetés lehetősége

és nem éles körülhatároltsága fontos...

Csak a folytonosság fontos.”

(Hermann Bahr: *A menthetetlen én*)¹

Bevezetés

Czóbel Minka és Szabó Magda közös hangjának megtalálásához lírájuk összeolvasása vezetheti el az elemzőt. Czóbel szélesebb körben teljesen ismeretlen lírai életműve olyan kérdéseket vet fel, s olyan formai megoldásokkal dolgozik, melyek mind az irodalomtörténetírás számára hasznos szempontokat adhatnak, mind a középiskolai és felsőoktatás terén értékes eszközei/tárgyai lehetnek a szövegolvasási tréningeknek. Szabó Magda életműve pedig, noha vitathatatlanul részét képezi bizonyos kánonoknak, a recepciót olvasva úgy tűnhet, leginkább csak zárványként tartalmazza a lírát, holott az nélkülözhetetlen állomás mind a háború után megújuló magyar líra elemzése szempontjából, mind szűkebben a női líra történetében,² illetve az Újhold-kör szövegeinek vizsgálatakor. Tanulmányom célja, hogy e két lírát néhány olyan motívum mentén olvassam össze, melyeket egy előzetes összehasonlító szövegbányászati eljárás adatai alapján választok ki a digitális bölcsészet online rendelkezésre álló eszközeivel. Ugyanakkor ezzel kísérlet teszek arra is, hogy ötletet adjak, hogyan lehet akár a szervezett oktatás keretei között is kibővíteni a szövegelemzés és értelmezés hagyományosan ismert eszköztárát az informatika és a világháló nyújtotta kreatív lehetőségek kihasználásával.

¹ Hermann Bahr: *A menthetetlen én*. In: Kerekes Amália, Orosz Magdolna, Teller Katalin (szerk.): „Remegő himnusz tudj’Isten, mire”: *Válogatás Hugo von Hoffmanstahl és a bécsi modernség publicisztikájából*. Budapest, Gondolat, 72–78. 76.

² Attól függetlenül, hogy maga a szerző több ízben tiltakozott a „női líra” minősítés ellen.

Szóstatisztikai vizsgálat

A vizsgálathoz Czóbel Minka, Bene Kálmán szerkesztésében elkészült *Czóbel Minka összegyűjtött versei*³ és Szabó Magda *Szüret* című verseskötetének⁴ a Petőfi Irodalmi Múzeum szerkesztette Digitális Irodalmi Akadémiában fellelhető digitális szövegei képezték a korpuszt. A szoftveres háttérrel és a nyelvészeti módszertant a Szegedi Tudományegyetem TANIT (Text ANALYSIS TOOLS) magyar nyelvre fejlesztett szövegelemző rendszere⁵ biztosította, mely szabadon elérhető online az egyetem Klebelsberg Könyvtárának szerverén. Az elemzéshez a TANIT rendszer alapértelmezett stoplistáját használtam, a vizsgálat után azonban néhány tisztán grammatikai elemet és fogalmi jelentéssel bíró szót is figyelmen kívül hagytam az elkészült lista értékelésekor. Erre részben azért volt szükség, mert a készítők nem tettek fel a stoplistára jó néhány, a magyar nyelvben gyakori nyelvtani elemet (névelők, kötőszók), illetve mert a szövegben előfordul néhány olyan kifejezés, melyek pusztán a kohéziót hivatottak fenntartani (pl. ’néni’ – Szabó Magda *Szüret* című elbeszélő költeményének szereplője), amelyeket szintén nem vettem figyelembe az elemzés során. A program módszere, hogy automatikusan szótőre csonkolja a ragozott alakokat, az esetleges tőhangváltásokat, magánhangzókiecséket az elkészült táblázat alapján utólag vettem figyelembe, összesítve az eredeti szótó előfordulásaiival (pl. tükr-, tükr-; álom, alm-). A vizsgálat egyelőre kísérleti jelleggel készült, a TANIT szoftveren kívül hozzáférhetőek más, összetettebb programok (pl. a széleskörben alkalmazott GATE, melyhez az MTA Nyelvtudományi Intézete készített betölthető magyar nyelv-specifikus kiegészítőket a CLARIN – Common Language Resources and Technology Infrastructure nemzetközi projekt keretei között), olyanok is, amelyek képesek vizualizálni az adott szöveggörpuszt, szemléletes grafikákon mutatva meg annak szemantikai hálóját (pl. a Voyant tools).

Mindkét szerzőnél a szógyakorisági lista élére kerültek a természeti környezettel kapcsolatos kifejezések: ebben a témakörben Szabó Magdánál a föld, ég, víz, hegy szavak kerültek be az első 50 szóba, Czóbel Minkánál pedig a

---

³ *Czóbel Minka összegyűjtött versei*. Bene Kálmán (szerk.) [kézirat], é.n. Köszönettel tartozom Bene Kálmánnak, hogy az eddig kiadatlan kötetet digitális változatban rendelkezésemre bocsátotta.

⁴ Elérhető: dia.pim.hu.

⁵ EFOP-3.6.1-16-2016-00008. Labádi Gergely ötletei alapján készítette: Nagy Roland, Farkas Richárd, Labádi Gergely és Péter Róbert felügyeletével a „Digital turn in humanities research: new digital methods and interdisciplinary IT applications” alprojekt keretei között. Elérhető: <http://dighum.bibl.u-szeged.hu/tanit/>

virág, ég, fény, föld, erdő szerepelnek a lista élén. Az emberrel kapcsolatos szavak közül a hanggal és a beszéddel/csenddel kapcsolatos szavak (szó, mond, hang), a látással kapcsolatosak (néz, lát, szem, ablak), illetve néhány tematikailag fontos szó (Czóbelnél a fehér, tükör, út, idő, Szabónál a test, csont, arc, s mindkettőjükénél az ember, a világ, az álom,) kerültek a lista élére. A rögtönzött vizsgálat nyomán mennyiségi adatokkal alátámasztva is megállapítható, hogy a két szerzőnél elemzésre érdemes témakör az álom, a víz-tükör-fény-káprázat, a világ-út-erdő-hegy tematika, melyeket tanulmányomban egy közös keretbe, a határjárás, határátlépés problémakörébe próbálok becsatolni.

Határjáró szerzők

A szubjektum határélményét, határtapasztalatait, melyek mind Czóbel Minka, mind Szabó Magda lírájában tematizálódnak, Georges Bataille és Maurice Blanchot transzgresszió-fogalma felől közelítem meg. *Határjárásról* beszélni a címben jelen esetben azért termékenyebb és pontosabb, mint határsértésről, határátlépésről, mert a tanulmány a határ fogalmát folytonosan alakuló rendszerként tételezi, melyben a transzgresszió sem képzelhető el egyetlen ellentétes előjelű gesztusként a normalitás világához képest. Bataille-nál az ember olyan létező, akinek alapélménye saját megszakítottságának (discontinuité) megélése az egyetemes lét folytonosságának (continuité de l'être) tudatában. A halál által megszakított lét éppen azáltal válik egyedivé, hogy kiszakítja az individuumot a kontinuitásból, határok közé szorítja, a kint és bent feszítő dichotómiájának érzetét keltve benne. Mivel az egyedi létező tisztában van saját létének megszakítottságával, folyamatos vágyat érez, hogy (áthághatatlan) határait áthágva megélhesse a folytonosságot. Ezek a határátlépési kísérletek főként az erotika és a vallás megtapasztalásában nyilvánulnak meg, kudarcuk azonban közös: az átlépés lehetetlen, a megszakítottság nem lényegülhet folytonossággá, a halál nem legyőzhető. A halál mint végső határ azonban nem csupán megszakítja a folytonosságot, de egyúttal – hasonlóan az erotikához és a valláshoz s egyben el is térve azoktól – bekapcsolja a szubjektumot a kontinuumba, ennek ára azonban a szubjektum mint individuum megsemmisülése.

Czóbel Minka és Szabó Magda lírájában megfigyelhető egy erősen metafizikus attitűd, mely tematizálja az idő és a tér problematikáját, a valós és a káprázat, az álom megtapasztalásának, egymásba játszásának élményét, a tükörjelenséget mint két lehetséges világ találkozását, s az én körvonalainak bizonytalanná válását. Mindkettő megmerítkezik egy, a szubjektumot a világba oldó panteista természetlírában, közös gondolat a hangvesztés, illetve a kísérletezés a formák fellazításával. Czóbel megteremt a „rhythmicus próza”, a

szabadvers műfaját, s bár tehetsége engedi a kötött formák pontos követését, ő szívesen kísérletezik a határvidéken. Szabó Magdát, aki mestere a nyelv időmértékek közé szorításának, a klasszikus mértékeknek, a szonett kötött formájának, hasonlóképp izgatja az az interferencia, ami a kötött és a rimes szabadvers formája között vibrál:

A szók szövetjét feltépem körömmel,
a rím ma botlik, ferdül és süket,
az égre szórom – pukkanó rakéták –
és göggel nézem messzi fényüket.
Ütem ütemre roskad, szétfolyik.
A forma robban. Mosd szét, Végtelen.
(Formátlanul)⁶

Azok a sorok, amelyeket Sík Csaba ír Szabó Magda lírája kapcsán, jól összefoglalják Czóbel Minka költői alakját is: „Költészete nemcsak kétféle életérzésről tanúskodik, hanem költői énjének ambivalenciájáról is. Az igazi, a természetes: a gyengéd és artisztikus művészlélek, aki előtt kitérnek titkaikat a dolgok. A másik: a csalódott, mindenéből kifosztott magányos ember, akit a »hang« is elhagyott, és érthetetlen, magyarázat nélküli jelenségek kergetnek.”⁷ Czóbel Minka életművében a szubjektum létének és határainak problematikája kezdettől fogva kiemelt szerepet kap, több kötetében pedig ciklus-szinten is tematizálódik. Gondolhatunk itt az élet és a halál témájára (a *Maya* című kötet *Az élet könyvéből*, *A halál könyvéből* ciklusai), a lélekvándorlásra (*La Migration de l'âme* című dráma), vagy éppen a tükör motívumára, melynek feladata a szubjektum térbeli és időbeli határainak fellazítása, szétszórása, megsokszorozása (*Az erdő hangja* kötet *Tükrökről és szobákról* ciklusa). Az a mód, ahogyan Czóbel szövegei az életből a halába csendesen átvezetnek, ahogyan nem csupán elvékonyítják a nyugati keresztény gondolkodásban hagyományosan két szélsőségként elgondolt fogalom közti határt, de élet és halál körvonalait elmosva feloldják mindezt az álomban, a lélekvándorlásban, összetettebb jelenséggé képzelhető el, semmint egyszerű határvonal átlépése egy kétdimenziós sémában.

---

⁶ Szabó Magda: *Szüret*. Budapest, Európa, 2005. 72.

⁷ Sík Csaba: Szabó Magda: Neszek. *Irodalomtörténet*, 1960/1. 83–86. 85–86.

Fáradt utas, mért borzasz még is vissza,
Mélyebb álom, ha életed felissza.
Az élet nem kezdődik, nincsen vége
Egy hullámzó fény csak a mindenségbe.
(Isten szava)⁸

Éltem? nem éltem-e? – – Mi is ez az élet,
Mely észrevétlenül álmok közé téved?
Színes volt az álom – beletisztult képe
A nagy, véghetetlen, örök fehérségbe.
(Új Héloïse)⁹

Oly fárasztó az élet – alig várom
Hogy elfödjön tiszta fehér nyugalmas
Hosszantartó titokzatos nagy álom.
(Az első hó)¹⁰

Szabó Magda lírájának alapélménye a háború megélt traumája, s az az újonnan nyert ingatag biztonság, mely a kibillent értékrendszert, az eddig szilárd koordinátákat, jól ismert formákat és működéseket – a régi világot zárójelbe téve a múltba taszítja. „[L]íróját kezdettől feszíti az énkettőzés, a szenvedélyes kitörés kísérlete a latin fegyelemre szoktatott formából. [...] A sűrítettség, a többrétű látás, a szakadozott asszociációk, az időszférák egymásba zuhanása, az »én« sejtelmes »te«-vé osztódása.”¹¹ Ahogyan Czóbel Minka költészetének alapélménye a bergsoni *térré száradt idő*,¹² a jelenben folyton munkáló múlt, úgy a háborús múlt sem tűnik el az Újhold-kör lírikusainak verseiből. Míg azonban Czóbelnél ez megnyugvást hoz, biztonságot, folytonosságot teremt a létezésben, addig Szabó Magdánál lezáratlan emlékként a jövő egzisztenciális fenyegetését jelenti.

---

⁸ Czóbel Minka: *Fehér dalok*. Budapest, Singer-Wolfner, 1894. 146.

⁹ Czóbel Minka: *Maya*. Budapest, Singer-Wolfner, 1893. 78.

¹⁰ Czóbel Minka: *A virradat dalai*. Budapest, Franklin, 1896. 64.

¹¹ Kiss Tamás: Szabó Magda: Szilfán halat. *Alföld*, 1976/4. 59–61. 60.

¹² Azzal, hogy a tartam (durée) fogalmát – mely az igazi, a potenciális emlékezethez kötött, térben nem értelmezhető belső időt jelenti – megkülönbözteti a fizikai időtől, Bergson egy olyan tér-idő kontinuumot alkot, melynek negyedik dimenziója a fizikai-matematikai, vagyis a térré száradt idő.

A mi lesz, az már van, a mi volt, az
marad,
Látod, egy életet jelez e két alak.

Te meg én, én meg te, egy létnek
hulláma.
A tegnap, a holnap, benne van a
mába’.

Egyformák már, egyek, - im egymás-
ba folynak

Meg van már a „percben” a tegnap, a
holnap
(Találkozás, Czóbel: *Fehér dalok*.
28–29.)

Lomha korom közt gördül a kiholt
nap,
a hidak árba fúltak a folyókon,
az emlékeken béklyó, béna ólom,
véresre botlik tegnapon a holnap.
(Látod-e már, Szabó: *Szüret*. 11.)

De talpaim folyton inognak,
bár elmúlt a földindulás:
aki túlélte ezt a kort,
megölheti a gyógyulás.
(Aki túlélte ezt a kort, Szabó:
Szüret. 96.)

Bataille alapvetése, hogy „[a] megszegés (transzgresszió) nem tagadja a ta-
but, hanem átlép rajta és kiegészíti”¹³ segít abban, hogy Czóbel és Szabó transz-
gresszív gesztusaiban a pozitív-negatív polaritás helyett a szimultaneitásra fi-
gyelhessünk, arra, ahogyan a transzgresszió „elvezet a rendes körülmények
között tiszteletben tartott határokon túlra, de fenntartja ezeket a határokat. A
megszegés túllépi a profán világot, kiegészíti, de le nem rombolja.”¹⁴ Blanchot
ugyancsak kiemeli a szent és a profán világa közti átlépés kísérletét, transz-
gresszió és transzcendencia rokonságát s felteszi a(z ál)kérdést: „Akár morális,
logikai vagy filozófiai természetű, a transzgresszió nem tesz-e folyamatos cél-
zásokat arra, ami, a határ gondolatában, a szentből megmaradt, ebben az elgon-
dolhatatlan határvonásban, amely minden gondolatba bevezetné a sohasem és
mindenkor beteljesült határátlépést?”¹⁵

---

¹³ Georges Bataille: Az erotika. Budapest, *Nagyvilág*, 2009. 79.

¹⁴ Georges Bataille: Az erotika. 85.

¹⁵ Maurice Blanchot: *A túl nem lépés*. Budapest, Kijárat, 2014. 32.

Két világ között

Czóbel Minka műveinek világát hasonló probléma feszíti, mikor két világ közti átlépés gesztusában szakrális és világi szimbólumokat ábrázol, illetve mikor felkent, *bennfentes*, *bentlévő* lények világába lép(tet) át a *külvilágból* az *erdőbe* vezetve (pl. *Az erdő hangja* című kötet legtöbb versében), gyakran a *tükörön* átlép(tet)ve (pl. a *Tükörkről, szobákról* ciklusban). A világok határain egyensúlyozó én ábrázolása Szabó Magdánál is megjelenik (pl. *Pocsolya* című vers), *Szüret* című elbeszélő költeményében pedig a *Hegy* és a *Város* világa feszül egymásnak, ami látszólag a béke természetközeli idilljének és a háború gyilkos, ember uralta rombolásának dichotómiájára épül, valójában azonban éppen a front fenyegetése az, ami relativizálja a két, korántsem ennyire fekete-fehér világ közti különbségeket.

Két lehetséges világ közti átlépés rítusának elemzéséhez Mihail Bahtyin karneválemmélete,¹⁶ az ehhez kapcsolódó idegenség fogalmának értelmezéséhez pedig Julia Kristeva abjekció-elmélete¹⁷ adhatnak támpontokat. Noha Bahtyin karneválemmélete már az 1960-as évek vége óta angolul (és magyarul) is olvasható, igazán népszerűvé csak akkor válik, mikor a kultúratudományok kutatói szimbolikus értelemben kezdik alkalmazni, elemelve eredeti tárgyától, a középkori karneválok természetének és történetének bemutatásától. „A karnevál a tökéletes posztmodern eszköz, egy korlátok nélküli stílus, paraméterek vagy megkötések nélküli módszer, a decentralizált identitás és a jelölők folyamatosan megszakadt lánc.”¹⁸ Ez az elemzési módszer – mely legerősebben a XX. század végén és a XXI. század első éveiben ihlette meg a kutatókat – elsősorban a társadalomábrázolás eszköze lett, melynek segítségével modellezhetők a kulturális különbségek és a különbözőség maga, centrum és periféria, illetve magas és populáris kultúra viszonya, vagyis, ami jelen szöveg szempontjából fontos: a norma és tabu világát át- és átszabdoló határok és az ezekre irányuló transzgresszív gesztusok.

Bahtyin „második világában” a „normatív rend világában” otthonos dichotómiák helyett egy spektrumon helyezkednek el kezdet és vég, születés és halál, evés és ürítés, amelyek egy ciklikus időben folynak egymásba, nem képezik egyetlen tengely két ellentétes végpontját. Ez a világ a „megszokott rend” má-

---

¹⁶ Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Osiris, 2002.

¹⁷ Julia Kristeva: Bevezetés a megalázottsághoz. Ford. Kiss Ágnes. *Café Babel*, 1996/20. 169-184.

¹⁸ Chris Jenks: *Transgression. Key Ideas*. London, New York, Routledge, Taylor&Francis 2003. 164. (Saját fordítás.)

síkaként tételeződik, semmiképpen sem szembe áll(it)va azzal. Czóbel Minka időábrázolása és műveinek világlátása eredményesen írható le Bahtyin koordináta-rendszere segítségével. A hinduista és buddhista tanok és a keresztény dogmák szinkretista keveredése mentén Czóbelnél gyakran egy bahtyini alapokon definiálható *másik világ* konstruálódik, ahol a megszokott dichotómiák feloldódnak, elvesztik jelentőségüket, ahol a normatív keretből egy transzgresszív gesztussal átlép a szerző/olvasó egy *idegen*, egy más világba. *Az és más* Czóbel lírájának kulcsfogalmai, melyek Bahtyin rendszerén belül új értelmezési szempontokat nyerhetnek. Ha Czóbel boszorkányait, tündéreit, apácáit, antropomorf növényeit e *másik világ* részeseinek tekintjük, ha belépünk az általa rajzolt és kiszínezett *másik világba*, az erdőbe, közelebb kerülünk ahhoz a módszerhez, ahogyan az író létrehozta és berendezte univerzumát. Bahtyin rámutat, hogy a „karneváli világerzékelés” alapeleme a groteszk, ami valójában „egy *másik* világ, egy másik világrend, egy másik életberendezés lehetőségét csillantja föl. Kiemel a fennálló világ látszólagos (hamis) egyedülvalóságának, megfellebbezhetetlen érvényességének, rendíthetetlen szilárdságának keretei közül.¹⁹ Az élet, a halál és az idő karneváli értelmezése segítségével Czóbel műveinek világa is jól modellezhető, a bahtyini karneválértelmezés továbbgondolása pedig Czóbel groteszk világepítő kísérleteinek vizsgálatát (pl. a *Donna Juanna* című drámában, a *Virrasztó* című versben, az *Arányok* című novellában vagy a *Két aranyhajsza* c. gótikus regényben) értékes szempontokkal gazdagíthatja.

Bahtyin úgy jellemzi a karnevál világot, hogy

[a] hivatalos ünneppel szemben a karnevál az uralkodó igazság és a fennálló rend alóli ideiglenes fölszabadulásnak, a hierarchikus viszonyok, kiváltságok normák és tilalmak átmeneti fölfüggesztésének ünneplése. Benne az idő, a keletkezés, a változás, a megújulás ünnepelte önmagát. A karnevál szemben állt minden örökkévalóval, befejezettel és véglegessel. A nyitott jövőbe tekintett.²⁰

Czóbel Minka köteteit olvasva szintén működésképtelenné válnak a nyugati kultúrában hagyományosan elfogadott sztereotip dichotómiák: a születés itt nem feltétlenül kezdet, sokkal inkább folytatás, ahogyan a meghalás sem vég, hanem az újrakezdés záloga. Az idősíkok sem különülnek el diszkrétan egymástól, a jelenben mindig ott van a múlt és a jövő. Bahtyinnál „[...] a halál egyáltalán nem tagadja az életet [...] A halál beletartozik az életbe mint annak

---

¹⁹ Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. 59.

²⁰ Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. 18.

szükségszerű mozzanata, megújulásának és megifjodásának állandó előfeltétele. A halál itt mindig a születéssel, a sír a termékeny anyafölddel kapcsolatos. [...] A halál is része az életnek, és a születéssel együtt meghatározza az élet örök mozgását.”²¹ Amikor Szabó Magda a hegyre száműzi/menekíti a város emberét a *Szüretben*, szintén teremt egy karneváli *második világot*, ahol a tér bibliaivá tágul:

[...] a hegyet
mi róttá rám, iszonyú Ararátot,
hogy róla nézzem a füló világot?

Ahol *más* idő uralkodik:

Csak állunk. Áll az óra is, kivénhedt
kakukkja kinn maradt a ház előtt.
A cukortartón Ottó, hófehérben,
boglárja villog, mint a meggybefőtt.
Hol vagy, idő? E házat kikerülted?

Ahol minden másképp működik a megszokott normák, a *nálatok* világához képest, ahol a karnevál mestere, az irányító maga a hegy, azaz a néni:

Ez itt ám nem olyan cigányvilág,
ahol nincsen semminek sem szabálya,
mint nálatok! Itt ki-ki azt csinál,
mit negyven éve szab a hegy szokása.
(Szabó: *Szüret*. 222., 243–244., 238.)

A világok közti átjáró Czóbelnél az erdőbe, Szabó Magdánál a hegyre vezető út, amely a városi rend világából vezet a természetbe. Ez azonban idilli szépsége ellenére is (vagy inkább azzal együtt) lehet groteszk módon emberi attribútumokkal felruházott, mint a néni képére formált „védelmező” hegy, vagy Czóbel rémálomba fordult, emberfejű, ám emberi kommunikációra képtelen erdeje:

Más gyökerekből emberfejek lógnak.
Eltorzult arcuk,
Elsápadt ajkukHánykódik, nyöszörög.
Egyik körülte növvő fűszálakat rágja le,

---

²¹ Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. 61.

Másiknak keze is van,
Ha dongó, ha légy, ha erdei pille
Mellette elröpül,
Csapdos utána.

Két közel fej egymásra néz
Halálos, örült szerelemmel,
De hiába nyújtják gyökér nyakukat,
Ajakuk el nem éri egymást,
Közöttük űr marad.
Közelednek egymáshoz,
Mint vékony száron ingó levelek,
Sóvár tekintettel néznek egymásra.
(XIV. Gyökerek, Czóbel: *Az erdő hangja*. 25.)

A világok közti átjáró közös motívuma Czóbelnél és Szabó Magdánál a tükör, mely Czóbelnél gyakran hangúlyosan időkapuként funkcionál:

Tükörfal előtt hét szál gyertya ég,
Elvezet fénye,
Tükör mélyébe,
Csillámló rétegü sötét vizébe.
Mélyen, mélyebben
Belemerülnek
Tükör vizébe,
Sötét mélyébe
A gyertyalángok,
Égő virágok
Dermedve állnak
Sötét mélyébe tükör falának.

Mind jobban behúzódik fényük,
– Örök sugárú elhalt fény –
Elmerül a sötétlő éjbe,
Tükör elalvó, mély vizén.

Nem is tükör már, de bejárat:
A mult idők bejárata
Zöld fátyolos, selymes jövőbe . . . . .
(A tükör meséje, Czóbel: *Az erdő hangja*. 46–47.)

A világokat elválasztó/egybe kapcsoló tükör mindkét szerzőnél valóság és káprázat határvonalát is képezi, mely „vonal” mélységgel bír, s eleve kódolva tartalmazza az áthágás lehetőségét.

Fehér boltíves nagy terembe
Két nagy tükröt helyeztek el,
Aranyrámás, csillámló tükröt
Egymással szembe.
[...]
Tükrözték évek hosszú sorján,
Míg egyik tükör széthasadt,
Csiszolt lapján a repedés mind
Tovább haladt.
Azóta visszatükröződik
A másiktól a hasadás,
Nyugtalan fénye, tört vonalja [...]
Mindig hibás
A kép most, mely reá vetődik
Bármelyik lapra,
A másik azt már csak széttépve,
Megtörve adja. [...]
Hogy ki belép a nagy terembe,
Első percre nem érti meg:
Mely tükör érintetlen s melyik
A megrepedt?
(Csillámjáték, Czóbel: *Az erdő hangja*. 57–59.)

Egy gyöngébőrű, csillogó,
nyújtózkodó,
örökös lázban borzadó,
kerékforgásnyi tó,
egy cseppnyi, villanó,
sarló formájú és sekély,
vízből kovácsolt, élő pengeél,
amelynek metszése nyomán
elválík látszat és való.
Talppal egymáson, egybeforrva
egy lenti kép, egy fenti kép,
egy fenti ég, egy lenti ég,
egy dupla búra
homorúja meg domborúja,
egy fenti nyírfa, lenti nyírfa,
s magasban-mélyben levelek,
kocsányuk két szélben rezeg;
Egy semmi víz, olyan sekély,
akár egy sovány pengeél,
s két világ határsorompója,
mely talppal egymásnak feszül:
csak guggolok felette, s nézem,
amint arcom is elmerül,
amint vállam is elmerül,
térdem is elmerül,
és elmerül
minden köröskörül.
[...]
S talppal egymásnak, egybeforrva,
rám villog a két ugyanaz:
s rezeg a pocsolya vizén
a káprázat meg az igaz.
(Pocsolya, Szabó: *Szüret*. 195–198.)

Elkülönböződés

Szorosan kapcsolódva Bahtyin karneváleméletéhez, Czóbel Minka és Szabó Magda szubjektumábrázolása, valamint a nyelvhez fűződő ambivalens viszonya Kristeva abjekció-fogalma segítségével is megközelíthető. A pszichoanalitikus alapokon szerveződő gondolatrendszer mentén vizsgálható a lírai műveik viszonya a különözéshez, a mássághoz, az idegenséghez, a testhez mint idegenhez, az énhez mint idegenhez, a nyelvhez mint az elidegenedés médiumához – s ezeken keresztül a tabuhoz és tabusértéshez. Noha Kristeva abjektjével kapcsolatosan az elemzők gyakran az undorra mint testi reakcióra fókuszálnak, a jelenség alapvetően a kint-bent mentén történő *elkülönbözödést* írja le, s ennek kapcsán termékenyen segítheti a két versvilág összeolvasását. Kristeva szerint

„[a]z abjectióra főként kétértelműség jellemző. Bár a határokat kijelöli, nem választja el maradéktalanul a szubjektumot attól, ami fenyegeti – ellenkezőleg, folyamatos veszélynek teszi ki. [...] [t]ermészetesen én nem vagyok, csak mint egy másik: ez az én, a vágyak és a jelek mimetikájának logikus menete. De amikor keresek (magamat), elvesztek (magamat) vagy élvezek, akkor az én heterogén.”²²

Az én ezen heterogenitása Czóbel verseiben is problematizálódik, néhol az én (konstruált) határain belülről feszítve magát az ént, máskor, mint a költő boszorkányverseiben, kivetítve, egy projekciós felületre mint *másikra* az én elkülönözését önmagától.

Egyszerre csak a sokaságban
Magamra ismerék.
Jövök – nem egy, de száz alakban,
S itt az vagyok talán
Ki voltam rég múlt alkonyatkor,
Rég múlt nap hajnalán.
Kezem kinyujtom: állj meg, állj meg!
Várj! megszólitalak. –
Mint repülő árny siklik rajtam
Keresztül az alak.
Az útnak vége, haza értem
Rég eltűnt a sereg. –
S én úgy érzem: egy új alakban

Tárult mező és magvető, én,
saját kezem tartom kezemben,
indulok, apja önmagamnak,
hogy önmagammat újra nemzzem.
(Aki túlélte ezt a kort, Szabó: *Szüret*.
96.)
szorítom képét a világnak,
mint aki botot vág magának,
és arra dől, ha lép,
hisz
talpa alatt önmaga
csúsósabb, mint a jég.

---

²² Julia Kristeva: Bevezetés a megalázottsághoz. 175.

Ismét velük megyek.
(Kik erre járnak, Czóbel: *A virradat dalai*. 165-166.)

»Ki vagy?«
»Hát meg nem ömersz?«
»Én vagyok te magad!«

(Idegen vendég, Czóbel: *Fehér dalok*. 34.)

Hiszen én jártam itt –
Ide be van nyomva,
De már
nem ismerék
A saját nyomomra.
(Ki volt?)²³

Sűrűdnek, szétfolynak a köd-alakok,
Közöttük oly szörnyen elhagyva
vagyok.

Mindegyik lelke egy szétkapott
része,

Csak meg ne lássanak, ne vegyenek
észre!

(Tört sugárban, Czóbel: *Fehér dalok*. 13.)

(Szörnyeteg, Szabó: *Szüret*. 186.)

Még azt se mondhatom: maradj,
hogy várd meg velem a telet;
magam is idegen vagyok,
hogy adhatnék szállást neked?
(Eső, Szabó: *Szüret*. 179.)

Ki mindig háttal álltál önmagadnak,
köszönsd magad,

míg átlendít holt évedből az újba
a pillanat.

[...]

Nincs másod, akid megmaradt,
csak önmagad.

Veszítsd el.

[...]

(Szilveszter, Szabó: *Szüret*. 92.)

Összegzés

Tanulmányomban két költő néhány verssorát hoztam játékba egymással, olyan motívumok mentén, melyeket egy szóstatistikai vizsgálat adatszerű eredményeinek tartalmi értékelése során választottam ki a két lírai szövegek korpuszából. Ezek alapján a *határjárást* mint egy, a transzgresszióval átfogóbb keretet választottam az elemzéshez, vagyis azokat a jelenségeket jártam körbe, melyek valamiféle időbeli, térbeli, vers-formai, társadalmi határterülethez kötődnek a két választott életműben. A transzgresszió gesztusát Bataille és Blanchot gondolatai mentén körvonalaztam, s Bahtyin karneváleméletét és Kristeva abjekció-fogalmát használtam Czóbel Minka és Szabó Magda világlát-lépéseinek bemutatásához.

²³ Czóbel Minka: *Opálok*. Budapest, Franklin, 1903. 50–51.